

չը յաջողեցնել մօտ ժամանակումս առանց այն էլ քարուքանդ լինող, ճնշողի խոր-տակ մանր, որի տակ կանգնած են շատ մանկ ազգերը:

Մենք բաղդաւոր ենք համարում, որ կա-րողանում ենք մեր կիսաշուք երկրում տալ յարմար միջոց այդ հարստահարութեմ ազ-գի մի քանի անդամներին, որ յիշատակեն իրոնց տօնը ազատութեն, որպէս զի կարո-ղանան առանց երկրիւրի և նեղութեան ար-տայայտել իրանց սրտի խոր գագաթները և յիշեն բացարձակ կերպով նեղութիւնները, տանջանքները իրանց եղբայրներին, որոնք Ասիայումն են, ուր չարագործութիւնք եր-բէք չեն դադարում և ուր տեղից տանջող հարստահարող որբերի, անպատկած աղջիկ-ներին ձայնը չէ կարող հասնել մարդասէր-ների և զիմախրանքի ականջներին: Այդ-պիսի դէպքերում մենք յիշում ենք մեր մի քանի տարի առաջ ունեցած վիճակը և զգում ենք սրտով մեզ առած օգնութիւն-ները մի քանի մեզ համակրող ազգերի և որ պիտի յետ տանք այդպիսի ազգերին մեր ազատութիւնը շնորհելով, որպէս զի կարո-ղանան իրանց մտքերը արտայայտել:

Կար ժամանակ, երբ Բուսիսիան և Ան-բիան ծառայում էին մեզ համար որպէս ապաստանարան մեր փախստականներին, մեր ազատասերներին, որտեղ նրանք կարողանում էին ազատութիւն արտայայտել իրանց ցաւալի և տխուր գոգացմունքները և յուսադրում էին լաւ ապագային: Այժմ, այսօր նոր անկախ, ազատ մանր աշխարհները կա-րող են կատարել այդ իսկական պաշտօնը (միսիան, միսիան): Հարաւային Բուսիսիայի քաղաքացիք ուրախ են և բաւական, որ նրանց ներկայացաւ դէպք որով յետ դարձ-նեն այն, ինչ որ ստացել են իրանց հարե-ւաններից և պատրաստ են միշտ համակրել և պաշտպան հանդիսանալ նրանց, որոնք փնտռում են ազատութիւն: Մենք յուսով ենք, որ մեր նահանգը գտնվելով Բուսիսի ափերից ոչ հեռու, ճնշված ազգերի մօ-տակայքում,—կը լինի միշտ ընդունող և պատւաստարան (раздаватель) ազատութեան գաղափարներն և տարածելու համար և նրա քաղաքացիք, որոնք արդէն սովորեցին ազատ կեանքին, կարող կը լինեն գործ դը-նել իրանց ոյժը, ոչ թէ միայն իրանց ազա-տութիւնը պաշտպանելու, այլ նոյն այդ ա-զատութիւնը տարածեն և իրենց սահ-մաններից դուրս մանր ազգերի վրա: Ըն-դունելութիւնը, որ նոքա կանեն նրանց, ո-

րոնք կարիք ունեն պաշտպանութեան իրանց ազատ գագաթները և յոյսը արտայայտելու համար,—կը լինի ամենագործող միջոցը ա-զատ մարքերի դիւրութեամբ տարածելու և ստրկութեան հոգին ոչնչացնելու:

Ինչ որ վերաբերում է հայերին, որոնց համար մենք բաղդ ունեցանք անցեալ կի-րակի զիջանել մի կտոր հող իրենց ժողո-վրդական տօնը յիշատակելու համար կա-տարեալ ազատութեամբ, որ այդպիսի դէպ-քում պէտք է, և ժողովուրդն էլ սպասում է յաջող դիպուածի իր սրտի ցաւալիցու-թիւնը յայտնելու համար,—ցանկի կը լի-նէր որ մօտ ժամանակում իրանց այդպիսի տօները յիշատակվեն ամբողջ աշխարհի մանաւանդ այնտեղ (ինչպէս ծառայութեան անցեալ), որտեղ հայերն են և ամենայն հայրի: Այնտեղ մենք ցանկանում ենք որ լսելի լինի ազատութեան ձայնը, որ հողի առնի այն ազգը, որը պահպանել է մեզ հետ եղբայրական սերտ գագաթները: Նրա աշխատասիրութիւնը, մտաւոր գաղափարները, ազնիւ յասկութիւնները ծառայում են ա-մենալաւ գովաստի, որ այդ ազգը ունենալ աւելի լաւ վիճակ, քան թէ ունի ներկա-յում: Տաւ Աստուած, որ մեր բաղձանք-ները կատարվեն:

ՆԱԼՈՒԱԿ ԹԻԻՐԵԻԱՅԻՑ

Վան, 1/13 յունիս 1881

Այս օրեր մի քանի վանքներ վերադարձան այստեղ Տիգրիսէն Բայազետի մէջ թիւրքաց կա-ռավարութիւնն դոցանէ մի քանի ձերբակալե-լով բանտարկելու է, թէ և իւրեանց ձեռք օրինա-ւոր անցադիր ունենին: Կը լսեմք որ բուսիսիայի մի ազգային, Յովսէփէն Եղեղեան անուն, որ Բուսիսիայի տանք անցնելով այստեղ գալ կու-ղէ եղեր, դեռ մինչև այժմ Բայազետի բանտին մէջ կը հեծէ: Սակայն ուստաց տէրութիւնը մինչև երբ այդպէս անտարբեր պիտի մնայ որ իւր երկրին և մեր մէջ յարաբերութիւնները այսպէս դժուարանան, թիւրքաց կառավարու-թեան կողմէն գործադրուած անտեղի խտու-թիւններու պատճառով: Վանի մէջ յատուկ մի մասնաժողով կազմուած է, որ զանազան ան-ձերու վրայ կատակներ անելով հարցաքննու-թեան կենթարկէ: Կ. Պօլսի բժշկական վարժա-րանի ուսանողներն վանքի մի երկուստարդ, Աւետիս Պարթեան, այդ մասնաժողովի առջև երեք ժամ հարցաքննութեան ենթարկուեցաւ թէ ինչու համար Կ. Պօլսէն Տիգրիսի ճանա-պարհով վերադարձած է Վան և ոչ թէ Երզրու-մի: Թէ ինչու համար իւր ճանապարհորդութեան ժամանակ Տիգրիս և ուրիշ տեղեր երկար մնա-ցած է, և այլն: Մասնաժողովը հարցաքննու-

թեան ենթարկեց և պ. Մ. Փորթուզալեան. բայց 6—7 անգամ կառավարութեան դուռը տարուե-լով, հաջիւ թէ մի անգամ հարցաքննութիւն եղած է, զի ուրիշ անգամներ մասնաժողովի ան-դամը մեծամասնութիւնը ներկայ չէ գտնուելու: Պ. Փորթուզալեան ընդհանուր դատախազէն (գեներալ պրօկուրօր) ամբաստանուած է կա-ռավարութեան առջև իւր գրգռիչ հայ ժողովը-րէան: Հարցաքննութեան առարկայն եղած է մայիս 10-ին Հայրենասէր ընկերութեան լսարա-րանին մէջ Փորթուզալեանի արած հրապարա-կաստութիւնը Հայաստանի բարեկարգութեանց խնդրին նկատմամբ: Պ. Փորթուզալեան իւր ա-տենախօսութեան համար հարկ եղած բացատ-րութիւնները տալով, խօսածները ստորագրած և արձակուած է, բայց դեռ մասնաժողովը իւր վերջնական վճիռը տուած է:

Կառավարութեան կողմէն հրահանգներ եկած էր, որ այսուհետև ո և է աղգային գործի համար դուրսարձակ չը լինի վարժարանաց մէջ: Գարեգին վարդապետ Սրուանձտեանց որ, իւր առաջնորդ-ական փոխանորդ, պարտաւոր էր բացատրու-թիւններ տալ նահանգապետ փաշային և դարե-րէ ի վեր մեր ունեցած այդ իրաւունքը պաշտ-պանել, ամենայն խնամարձութեամբ կընդունի այդ արգելքը և իւր կողմէն ալ ոյժ տալով, բո-րի եկեղեցեաց մէջ կարողացուին կը տայ այդ հրահանգները, խափա պատուիրելով որ ամենա-խորին երկրագործութեամբ հնազանդին փաշայի անիրաւ հրահանգին:

Մայիսի 24-ին մեր աղգային սահմանադրու-թեան 21-րդ տարեդարձի հանդէսը վրայ հասաւ: 21 տարեէ ի վեր այդ օրը մեծ հանդէսով կը տօնուի թէ Կ. Պօլսի և թէ Հայաստանի շատ քաղաքները, ի յիշատակ ամբողջապետութեան կործանուելուն և սահմանադրական դրութեան հաստատուելուն: Նահանգապետ փաշան ուղեց այս անգամ արգելել այդ աղգային հանդէսը և իրեն հըռ կամակատար գործիք ունեցաւ Գարե-գին վարդապետը: Հայրենասէր ընկերութիւնը մի կարգադիր մասնաժողով կազմած էր տարե-դարձի հանդիսին վերաբերեալ գործերը կարգադ-րելու համար և մասնաժողովը որոշած էր Այ-գետանի Գայնկոյանի թագի եկեղեցւոյ մօտ ընդարձակ գերեզմանատեղին մէջ կատարել հանդէսը: Գարեգին վարդապետ թիւրքաց կառա-վարութեան հաճոյանալու համար, ամեն տեսակ դժուարութիւններ և արգելքներ հանց կարգա-դիր մասնաժողովին առջև, Գայնկոյանի եկե-ղեցւոյ թագական խորհուրդը դրեց որ թոյլ չը տայ գերեզմանատեղը հանդէս անել, իւր ար-բանեակներու միջոցով ժողովուրդը համոզել ուղեց որ հանդիսի տոմսակներէն չը գնեն և Հայրենասէր ընկերութիւնը վնասուի, վերջապէս ամեն մեքենայութիւններ բանեցուց որ տարե-դարձի հանդէսը չը կատարուի և ինք փաշային աչքը մտնէ: Բայց Հայրենասէր ընկերութիւնը վաղուց հետ աղգին ունեցած այդ իրաւունքը պաշտպանելու համար փաշաներու և նոցա գոր-ծիք վարդապետներու կողմէն եղած ամեն ար-գելքները առ ոտն կոխելով, շատ չքեղ կերպով

կատարեց հանդէսը արդէն որոշված տեղը: Վա-պարականի առաջնորդ խորհման հայրիկը հրա-ման դրեց Գայնկոյանի թագ. խորհուրդին որ ամեն կերպով օգնեն Հայրենասէր ընկերու-թեան և տարեդարձի հանդէսը անպատճառ կա-տարուի, չը նայելով որ իւր փոխանորդը, Գա-րեգին վարդապետ *) կը ջանար արգելել Հայ-րիկ հրահանգը: Երևմտա եպիսկոպոսի որ նոյն օր հանդիսաւոր պատարագ մատուցանէ Գանկոյա-նի եկեղեցին և յատուկ զիր զրեց Գարեգին վարդապետին որ ինք ալ ներկայ գտնուի հան-դիսին, բայց սա մօլի չարաւ և հանդիսավայրը չեկաւ: Թիւրքաց կառավարութիւնը քաջակեր-ված առաջնորդական փոխանորդ Գարեգին վար-դապետի այս ընթացքէն, զօրքերով եկաւ հան-դիսավայրը, որ եթէ ոչ հանդէսը ամբողջովին, գոնէ ատենաբանութիւնները արգելէ: Հայրե-նասէր ընկերութեան ընտրած մասնաժողովի անդամներէն պ. պ. Մ. Փորթուզալեան և Ջա-ճատ Պէլլեբեան կանուցեցան կառավարութեան որ իրենց յայտարարեց թէ Սուլթանէն յատուկ հեռագիր եկած կայ այդ տեսակ դուրսարձակը և ատենախօսութիւնները արգելու համար: Նոքա պատասխանեցին թէ սա բոլորովին ան-մեղ մի բան է և թէ ատենախօսութիւններուն մէջ ուրիշ բանի վրայ չը պիտի խօսուի, բայց միայն սահմանադրական դրութեան օգուտները և պահանջները ցոյց տալ և Սուլթանին համար բարեմաղթութիւններ անել, որ մի այսպիսի սահմանադրութիւն չորոշած է մեզ: Միանգա-մայն յայտնեցին թէ իրենք չեն կարող խօսք հասկացունել ժողովուրդին որ Սուլթանին համար բարեմաղթութիւններ չանէ և իւր սահմանադ-րութեան տարեդարձը չը տօնէ: Կառավարու-թեան պաշտօնականները համոզուեցան որ այդ հանդէսը արգելելու իրաւունք չունին և թէ ա-տենախօսները սուրին հարուածներով բեմին վառ առնելու սպառնալիքն ալ օգուտ չունեցաւ, թոյլատրեցին: Այդ միջոցին վրայ հասան նաև ռուսական դեր-հիւպատոս ազնիւ պ. Կամարա-կան և բրիտանական դեր-հիւպատոս պ. Կլէյ-տօն:

Պատարագէն վերջը՝ հանդէսը սկսաւ դալով վրայ ձիարշախ խաղերով: Հայոց Վրացաց ընկ. վարժապետանոցի մարմնագրութեան ու-սուցիչ պ. Կարապետ Փիլիպպոսեան ռուսա-յառաջնորդ աշխոյժ և ազգասէր երիտասարդ իւր երկու յառաջադէմ աշակերտներով (Համար-ձում Խանիկեան և Մկրտիչ Թէրլէմզեան միա-տեղ այնպիսի ճարտար խաղեր արաւ ձիարշախ մէջ, որ բոլոր հանդիսականները բուռն ծափա-հարութիւններ արին:

Ահաբոյն ճաշ արուեցաւ և 120-ի չափ տոն-

*) Վանի գաւառական ընդհանուր ժողովը այստեղի առաջնորդ ընտրած է խորհման հայ-րիկը որ հրաժարական տուաւ: Բայց Ներսէս պատրիարք չընդունեց նորա հրաժարականը և առաջարկեց որ մի փոխանորդ ունենայ սովորա-կան գործերը կարգադրելու համար: Գարեգին վարդապետ այստեղ բերուեցաւ իւր փոխանորդ, բայց նա յետոյ սկսաւ հայրիկի ոտքին տակ հր-փորել որ ինքը Վանի առաջնորդ դառնայ:

Բայց եթէ արդոյ ժողովականները մտաբերեն, որ մենք չունենք այնպիսի մի հիմնարկութիւն, ուր ոչ միայն ուսումնաբանական, այլ և ընդհա-նուր ազգային գործիչները կարողանային խմանալ և օգուտ քաղել այն տեղեկութիւններից, որոնք սպասելի են հասարակ ժողովուրդին, նորա վի-ճակին ծանօթ պարունակելից, այսինքն, ուսուցիչ-ներից, եթէ այս մտաբերեն ժողովականները, այն ժամանակ նոքա կը համաձայնվին, որ բա-ւական չեն համառօտ տեղեկութիւններ հասարակ ժողովուրդին վերաբերեալ, այլ դրանք պէտք է լինեն անձնանուէր աշխատանք արդիւնք, կը ներկայացնեն թանգազին զանա ներկայի ցաւերը բժշկելու, իսկ ապագայում անցեալի պատու-թեան համար: Այս միտքը ինչքան պարզ է, այն-քան էլ ըզձալի է տեսնել իրադրութեմ: Ի հարկէ այս նիւթերի կշիռը և խորհուրդը կախված է նոցա կազմողի անձնական յատկութիւններից և այստեղից միթէ մենք չենք կարող տեսնել ինչ-պիսի ուսուցիչներ ունենք. բացի դրանից այդ նիւթերէ կազմելը քանի քանի օգուտ կարող է բերել նոյն իսկ ուսուցիչներին: Սակայն այս ա-մենը միայն կողմնակի օգուտներն են, որ կը տան մեզ այդ մանրամասն տեղեկութիւնները. բայց գլխաւորը այն է, որ մենք այնուհետև ճշտու-թեամբ հասու կը լինենք ընդհանուր ազգային նիւթական, մտաւոր և բարոյական դրութեանը:

—Եւ որովհետև այժմ մենք զգում ենք մի տե-տակ ձգտումն ծանօթանալ իրար հետ աւելի մօտ, ուսումն ենք հասկանալ իրար ճանաչելու. կարե-ւորութիւնը, անհրաժեշտ է, որ ապագայ ուսուց-չութեան ներկայացուցիչները, ուսուցչական ժողովին ներկայ լինեն թէ տաճկահայոց և թէ պարսկահայոց, բերելով իրենց հետ թէ ուսումնաբաններին և թէ ընդհանուր ազգին վերաբերեալ նիւթեր: Նմանապէս անշուշտ պէտք է ներկայ լինեն այդ ժողովին և այլադա-ւան ուսուցչական ներկայացուցիչները, որովհ-հետև յայտնի է որ կան կաթոլիկ և բողոքական հայ երեխաների համար բաւական ուսումնա-րաններ. և այդպիսի ժողովը կը լինի, ճշմարիտ, ընդհանուր ազգային ուսուցչական ժողով, առանց որ և է խտրութեան: Ո՞վ չէ ցանկանում, ո՞վ չէ հասկանում դրա կարևորութիւնը: Ապագայ ուսուցչական ժողովը միակ յարմար դէպք է, ուր կարելի է մեծախորհուրդ խնդիրների շատ ու քիչ վճեելը:

Այս ամենը աչքի առաջ ունենալով՝ «Գործի» յօդուածագրի առաջի միտքը աւելի համակրելի է դառնում: Արդարեւ այն մեծ և ծանր հարցե-րի վճեւում համար, որոնք պէտք է բարձրա-նան այդ ժողովին, հարկաւոր է ժամանակ, որ ժողովականները ինչպէս հարկն է նախապատ-րաստվեն և ժողովի ներկայ չը լինեն իրեն

թատրոնական ներկայացման այցելուներ, այլ լինեն գործող անձինք, դերասաններ: Վասնորոյ եթէ նախապատրաստող մասնաժողովը ա. յե-տաճէ ժողովը մինչև եկող տարի և Բ. եթէ հը-րաւէրներ ուղարկէ տաճկահայոց և պարսկահա-յոց տեսուչներին և ուսուցիչներին ծանօթացնե-լով դրանց ժողովի ծրագրի հետ, ազգին մեծ օ-գուտ տուած կը լինի:

Այժմ մեծ. ժողովականներին կը յիշեցնեմ մէկ առաջարկութիւն, որ նոր չէ և թէ Կ. Պօլ-սի և թէ Թիֆլիսի մամուլում յայտնված է և հէնց այս պարագան վկայում է, ինչպէս կարօ-տութիւն կայ այդ առաջարկութեան իրագործ-ման մէջ: Առաջարկված է կազմել մէկ ուսուց-չական ընկերութիւն, որի նպատակը պէտք է լինի ուսուցչիչների նիւթական, մտաւոր և բա-րոյական զարգացումը: Եւ կատարեցնեմ միայն այն, որ շատ ցանկալի է տեսնել այդ ընկերու-թիւնը բաղկացած ոչ միայն ռուսահայերից կամ միայն պարսկահայերից և այլն, այլ հայազգի ու-սուցիչներից առանց որ և ինչ խտրութեան:

Մեր մամուլում չուտ չուտ են երևում առա-ջարկութիւններ կազմել այսպիսի կամ այնպիսի ընկերութիւններ, և այդ առաջարկութիւնները ըստ մեծի մասին մնում են թղթի վրա: Բացի դրանից, գանգատվում են, թէ մենք ես, առա-ւել տաճկահայ շատ ընկերութիւններ ունենք,

ինչպէս ռուսներն են ասում «как? при чём по-чтут?» (տուեկի պէս են բուսնում) և թէ դրանք օ-գուտ չեն բերում: Առաջինը սխալ է և անգի-տութեան պտուղ է այն կարծիքը, թէ ընկե-րութիւնները օգուտ չեն բերում: Նրանք օգուտ բերում են. դա անկասկածելի է նրա համար, ով որ տեղեկութիւն ունի նրանց գործունէութեան մասին, բայց որովհետև այդ ընկերութիւնները միայն երէկ սկսեցին գոյութիւն ունենալ, շատ քնական է, որ չեն կարող այնքան օգուտ բե-րել, ինչքան կարելի է պահանջել: Ներկայում պէտք է չը մոռանալ, որ ընկերութեան գործու-նէութիւնը—հասարակութեան գործունէութիւն է. եթէ գանգատվում ես ընկերութեան գործու-նէութեամբ վրա—պահպանում ես քո անգործու-թեան վրա. կրկնում եմ շատ քնական է մեր ընկե-րութեանց դանդաղ ընթացքը: Նրէկ ցանկ ենք, այսօր ուղում ենք հնձել. ինչ որ արած է մինչև հիմա, արած է փոքրամասնութեան շնորհով, այդ սերունդը ամբողջ մտքումը դեռ չեն արմատացի-ւած ինչի վրա պիտի մեր բոլոր ուշը ու միտքը դարձնել:

